

Костянтин Пальшков

Одеський державний університет внутрішніх справ

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЛИТВИ НА ЕТАПІ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

There is an analysis of the special features of the process of differentiation of political elite in Lithuania in the context of the multi-party system formation at the end of 80th – the beginning of 90th in the 20th century in the article. We consider the certain preconditions of the first change of elites after the elections to the Saeima of the Republic of Lithuania, 1992. Incompatibilities of «Sajudis» elites, personal ambitions and inability for constructive cooperation have become fully apparent in achieving the main common goal - the restoration of Lithuanian statehood.

Key words: elites, leader, party, opposition, «Sajudis».

Сьогодні Литва, Латвія та Естонія є членами НАТО та Європейського Союзу, одних із найвпливовіших міжнародних організацій, що відомі своїми суворими вимогами щодо потенційних членів, вступ до яких слід розуміти як визнання світовою цивілізованою спільнотою практичних демократичних зрушень та затвердження системи відповідних цінностей. Втім, незважаючи на те що серед країн колишнього СРСР посткомуністичну трансформацію країн Балтії можна назвати зразковою, шлях до демократії не можна назвати позбавленим складнощів, опосередкованих, зокрема, партійно-політичним протистоянням.

Мета статті полягає у визначенні особливостей процесу розмежування політичних еліт Литви в контексті формування партійно-політичного середовища на етапі відновлення державності.

Розпад Радянського Союзу та крах епохи комунізму надали шанс колишнім «країнам розвинутого соціалізму» віднайти своє місце серед світової спільноти, що існує, керуючись демократичними принципами та ідеалами. Із оголошенням політики «перебудови», лейтмотивом якої виступав заклик до гласності, появилася можливість побудови конкурентного суспільства та демократичної політичної системи, воля до чого накопичувалася протягом трьох чвертей століття існування радянської влади.

Внаслідок особливостей історичного, культурного, геополітичного тощо змісту окреме місце серед держав, догматичні принципи яких підлягали трансформації, посіли країни Балтії. Лише вони серед пострадянських республік фактично виявилися готовими до стрімкої та системної трансформації, запорукою чого стали, зокрема, високий рівень політичної свідомості та культури, що забезпечили цивілізовану конкуренцію між національними елітами. Що особливо важливо, цінність відновлення незалежності була належним чином осягнена не тільки реформістськи налаштованими політиками та інтелігенцією, а й великою частиною суспільства, що рішуче підтримала курс на демократизацію та реформи. Від моменту суспільно-політичних перетворень до затвердження ліберальної, а потім й консолідованої демократії Литва, Латвія та Естонія довели, що небезпідставно завжди вважали себе частиною демократичної традиції. Як концептуальні засади політичного життя, тут швидко віднайшли себе плюралізм, поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, багатопартійність, легальна повноважна опозиція тощо.

Одночасно лише країнами Балтії з числа пострадянських наглядно доведено й розуміння необхідності одночасної економічної трансформації, без якої трансформація політична приречена на провал та яка включає: денационалізацію та приватизацію у виробничій сфері, економічну незалежність громадян; затвердження середнього класу як соціального підґрунтя стабільності демократичних процесів; формування конструктивної соціально-економічної бази для діяльності політичних партій¹.

Поряд із реформами, що мали бути здійснені в багатьох напрямках суспільно-політичного життя, як-от: форма державного правління, положення прав та свобод людини, умови функціонування ЗМІ, економічна сфера, відносини власності тощо, окреме місце посіла необхідність започаткування дієвого парламентаризму як феномена, що визначає зміст демократії.

¹ Телелим, І.В. (2011). Особливості трансформації політичних систем у країнах пострадянського простору. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Політологія*, 123, 142.

Саме організація повноважного парламенту як інституції, що відображає настрої та побажання суспільства, може виступити гідним доказом фактичної демократизації.

Утворення ж дієвого та незалежного у своїх повноваженнях парламенту передбачало реалізацію ідеї багатопартійності, тобто утворення системи незалежних політичних партій, підґрунтям для чого мали виступити достатньо високі плюралістичні потенції литовського суспільства.

При цьому процес розвитку партійної системи пострадянської Литви, як відзначив литовський учений А. Крупавічус, слід розглядати в аспекті чотирьох фаз, а саме: докризової (1985–1988 рр.), для якої є типовою активізація суспільно-політичної активності литовського суспільства, періоду загострення протистояння між суспільно-політичним рухом «Саюдіс» та Комуністичною партією Литовської РСР (КП ЛитРСР) (1988–1989), стадії реформування політичної системи (1990–1992) та етапу консолідації партійно-політичної системи, що почалася після прийняття Конституції 1992 року та проведення перших багатопартійних виборів до парламенту¹.

Як і в інших радянських республіках, у Литовській РСР носіями протестних (від відносно помірних до вкрай радикальних) настроїв виступали дисиденти. Втім, безапеляційна прямотинійність риторики дисидентів та небажання йти на компроміс з верхівкою номенклатури не знаходили великої підтримки в суспільства, більшість якого розуміла необхідність налагодження діалогу, аби не викликати з боку влади різкої та жорсткої реакції. У такому разі на симпатії громадян могли розраховувати більш помірковані представники литовського суспільства, що готові виступи конструктивною опозицією влади. При цьому більш складним прогнозувалося протистояння з Кремлем, у той час як республіканські комуністи зберігали більшу чутливість до настроїв співвітчизників.

Організаціями, діяльність яких виглядала менш провокаційною за акції дисидентів, виглядали численні дискусійні клуби та студії, що з посиленням кризових явищ радянської системи почали утворюватись та активізуватись як по Литві так і по інших прибалтійських республіках. Зокрема, С. М. Кінка привертає увагу до мобілізаційного потенціалу традиційних пісенних свят, що дали привід говорити про «співаючу революцію»², та до діяльності по країнах Балтії протягом 1986–1988 рр. екологічного руху, що своєю успішністю здебільшого був зобов'язаний впливовим представникам культурного середовища, що в різних формах підтримували супротив суспільства й виступали на підтримку неформальних організацій³. Із часом соціально-політична полеміка подібних організацій віднайшла себе в діяльності масових національних суспільно-політичних рухів, зокрема «народних фронтів».

Важливо зазначити про наявність різних підходів до трактування походження таких організацій. Так, найбільш часто зустрічається думка про природність виникнення відповідних рухів як частини невідворотного процесу розвалу СРСР. У той самий час, за припущенням С. М. Кінка, утворення прибалтійських народних фронтів як найбільш дієздатних форм опозиційних організацій відбулося не без погодження з боку республіканських осередків КППС, що в такий спосіб намагалися зробити процес «перебудови» контрольованим зверху, однак прорахувалися⁴. У статті ж «Прибалтійські республіки в контексті розпаду СРСР» Р. Х. Сімонян, звертаючись до риторики прибалтійських еліт, доходять висновку, що утворення народних фронтів за рахунок громадського контролю мало за мету прискорити проведення життєво важливих для радянської економіки реформ⁵.

¹ Krupavicius, A. (1998). Post-communist transition and institutionalization of Lithuania's parties. *Political studies*, 3(46), 465-491.

² Кінка, С.М. (2012). Роль культури у процесі перебудови (досвід країн Балтії). *Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика*. Київ: «Стародавній Світ», 32.

Кінка, С.М. (2014). Традиционные песенные праздники как фактор мобилизации политической нации (пример стран Балтии). *Традиционные общества: неизвестное прошлое: X Междунар. науч.-практ. конф., 21-22 апреля 2014 г.* Челябинск: Изд-во ООО «ПИРС», 241-243.

³ Кінка, С.М. (2012). Роль культури у процесі перебудови (досвід країн Балтії). *Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика*. Київ: «Стародавній Світ», 32.

⁴ Кінка, С.М. (2013). Политический успех прибалтийских народных фронтов по результатам выборов 1989-1989 годов. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*, 6, 126.

⁵ Сімонян, Р.Х. (2014). Прибалтийские республики в контексте распада СССР. *Общественные науки и современность*, 3, 98-109.

На думку автора цієї статті, найбільш раціональними вбачаються дві останні думки, що, до речі, не можна назвати взаємовиключними. У той самий час очевидно, що ступень консерватизму, який був властивий радянській системі майже до другої половини 1989 року, навіть за проголошеної гласності, практично виключав несанкціоновану реалізацію громадських ініціатив, врахування чого має особливе значення для уникнення переоцінки націоналістичної складової в кульмінації кризи – розпаду СРСР.

Проте найстрімкіше процеси консолідації громадянських рухів відбувалися по прибалтійських республіках, де становище радянської влади завжди було найбільш хитким. У Литовській РСР роль народного фронту взяв на себе суспільно-політичний рух «Саюдіс», що об'єднав у своїх лавах як частину номенклатури, яка вже після оголошення «перебудови» фактично готувала підґрунтя для майбутньої незалежності, так і широке коло національної інтелігенції. При цьому актив руху склав гуманітарний прошарок останньої.

Цілісне уявлення про реформістську спрямованість руху складає програма «Саюдіса», де вимагається контроль над міграцією до республіки, визнання офіційною литовську мову, супротив монополії держави в культурній сфері, утворення «національної» системи начальної та середньої освіти, розширення культурних зв'язків з іншими країнами. Говорячи про реформування економічної оболонки, «Саюдіс» вимагає визнання приватної власності, повного самоврядування республіки й контролю республіканських органів над економічними джерелами, фінансами й грошовим обігом¹. Зважаючи на те що теоретично наведені ініціативи слід розуміти ознаками визрівання громадянського суспільства, а також відзначаючи чітку розбіжність наведених вимог із концептуальними засадами побудови СРСР, принципами здійснення радянської влади та ідеалами комунізму, очевидна антирадянська спрямованість «Саюдіса», що, залучаючи дедалі більше прихильників, згодом виступив у ролі прямого опонента КП ЛитРСР. При цьому остання через внутрішні кризові явища також фактично підвищувала популярність «Саюдіса». Так, КП ЛитРСР почала втрачати легітимність за відомим сценарієм розколу верхівки через різні погляди щодо подальших шляхів розвитку. У подібний спосіб девальвували, зокрема, Румунська комуністична партія, Угорська соціалістична робітничка партія та сама Комуністична партія Радянського Союзу.

На відміну ж від внутрішніх негараздів КП ЛитРСР на етапі заснування «Саюдіса» верхівка виглядала монолітною. Одним із беззаперечних лідерів руху тоді став професор музикознавства В. Ландсбергіс, постать якого для литовської політики стала майже культовою. Увійшовши до ініціативної групи «Саюдіса» на етапі його утворення, В. Ландсбергіс згодом очолив керівництво пострадянською Литвою.

Однак абсолютно природно те, що, незважаючи на всю популярність «Саюдіса», на партійно-політичному полі мали визначитися й альтернативні політичні сили, зокрема основний опонент реформаторів. Так, зокрема, лідер мав виявитися у внутрішньопартійному протистоянні номенклатури, ортодоксальну частину якої представляв перший секретар ЦК КП Литви Р.-Б. І. Сонгайла, а реформістську ланку – харизматичний лідер А. Бразаускас. Унаслідок особистих моральних та професійних якостей аграрієві за покликанням Р.-Б. І. Сонгайлі не судилося опинитися на місці переможця. Отже, доволі прогнозовано переможцем внутрішньоелітної боротьби став А. Бразаускас, що очолив Комуністичну партію Литви, яка проголосила про свою незалежність від республіканського осередку КППС. Політичний успіх у боротьбі за нових умов цьому класичному представникові радянської школи мали гарантувати великий досвід партійно-апаратної роботи, а також багаж напрацьованих зв'язків у широкому колі таких самих високопрофесійних управлінців, яким був він сам.

І хоч із формуванням «Саюдіса» та зміною лідера республіканських комуністів до парламентських виборів 1990 року боротьба цих двох сил здійснювалася у площині «номенклатура – опозиція», фактично з цього моменту партійно-ідеологічний простір Литви починає формуватися за біполярною моделлю, один бік якого складала еліта на чолі з А. Бразаускасом, а інший – односторонній В. Ландсбергіса.

У той самий час слід зазначити, що до виборів 1990 року, окрім вищеназваних акторів, політичний простір також наповнили інші партії, утворення яких стало можливим через скасування монополії КП ЛитРСР. Такими партіями стали, наприклад, Демократична партія Литви, Союз

¹ Фурман, Е.Д. (2004). Становление партийной системы в постсоветской Литве: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 48.

націоналістів (таутиників), Християнсько-демократична партія¹. Втім, на фоні ідейно-політичного протистояння сил В. Ландсбергиса та А. Бразаускаса платформи інших партій практично губилися.

Враховуючи ж те, що на момент початку суспільно-політичних перетворень авторитет кандидатів, підтримуваних «Саюдісом» (власне «Саюдіс» оформлений у політичну партію не був), серед широких мас не піддавався сумніву, вони отримали великий кредит довіри з боку суспільства, що забезпечив їм переконливу перемогу на виборах 1990 року. Кількісна присутність депутатів, підтримуваних «Саюдісом» у Верховній раді Литовської РСР, також забезпечила обрання головою В. Ландсбергиса, під керівництвом якого рада швидко прийняла низку рішень з відновлення державності Литви.

Однак у подальшому дався взнаки різномірний склад «Саюдіса», що в часи визначних перетворень об'єднав у своїх лавах частину комуністів та реформаторів, що ще недавно здавалося неймовірним.

Статус працівника консерваторії Вільнюса, піаніста, професора музикознавства та автора книг на відповідну тематику, дали підстави В. А. Смірнову віднести В. Ландсбергиса до так званих «політиків моралі» – еліт, що опинилися на верхівці політикуму, стрімко потрапивши туди з творчого середовища². І в цілому така думка має рацію, адже те, як В. Ландсбергис себе позиціонував, цілком дозволяло відносити його до образу політика-романтика першого часу посткомуністичної доби, для якого були типовими: апелювання до національно-історичних цінностей, прямолінійна критика політичних опонентів, превалювання культурно-гуманітарної проблематики над соціально-економічною тощо.

Зазначеному інтелегентному образу відповідало й оточення В. Ландсбергиса, актив якого складали представники наукової та творчої спільноти. Зокрема, до «Саюдіса» входили письменники, раніше заборонені численні ідеї та думки яких після проголошення гласності могли бути почуті народом. Втім, єдиним сильним підґрунтям, що об'єднувало представників «Саюдіса», була ідея здобуття незалежності. У той самий час, маючи в більшості випадків гуманітарну освіту та не маючи досвіду роботи на керівних посадах, такі лідери не завжди виявлялися готовими до багатоманітної професійної політичної діяльності, яка в перші часи від здобуття незалежності передбачала прийняття відповідальних рішень з широкого кола первинних питань, зокрема фінансового, економічного, соціального тощо змісту.

Ще одним предметом суперечностей виступила безпосередньо державотворча політика реформаторів на чолі із В. Ландсбергисом. Так, завдяки законодавчим ініціативам фактично зосередивши всю повноту влади у стінах парламенту, голову якого за обсягом повноважень до жовтня 1992 року слід було сприймати першою особою держави, «саюдісти» отримали вагомий важелі для оформлення інституційного дизайну країни на свій розсуд. Визначальним же питанням мало бути розподілення повноважень між президентом і парламентом як головними акторами за нового політичного порядку. І тут у Литві стався унікальний прецедент. У той час як серед реформістські налаштованих еліт інших проєвропейські налаштованих посткомуністичних країн у питанні розподілу повноважень між парламентом та головою держави превалювала думка про те, що центр тяжіння має бути зміщений у бік законодавчого органу, частина литовських радикалів, зокрема В. Ландсбергис, вважали навпаки. Враховуючи ж те, що фігура сильного глави держави завжди зберігає потенційну небезпеку встановлення недемократичного режиму, така позиція В. Ландсбергиса та частини його соратників очікувано викликала побоювання та критику політичних опонентів. Останні в політиці В. Ландсбергиса угледіли прагнення наслідувати в авторитарних методах здійснення влади міжвоєнному президентові Литви А. Сметоні. У результаті ж як політичних протистоянь, так і низки компромісних рішень у Конституції Литви знайшов втілення інститут президента, що за вивіренним обсягом повноважень урахував думки більшості протиборчих еліт.

Несумісність еліт «Саюдіса», персональні амбіції та неможливість конструктивної співпраці стали повною мірою очевидними по досягненні головної спільної мети – відновлення литовської державності. А з програвшем 1992 року парламентських виборів стала очевидною необхідність

¹ Баторшина, И.А. (2013). Особенности генезиса современной многопартийной системы Литвы. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*, 6, 73.

² Смирнов, В.А. (2011). Формирование политической элиты Литвы на рубеже 1980-1990-х годов: роль «политиков морали». *Балтийский регион*, 4, 18-31.

трансформації «Саюдіса». Так, даний суспільно-політичний рух перетворився на плацдарм для утворення нових політичних сил.

References

---

1. Batorshina, I.A. (2013). Osobennosti genezisa sovremennoj mnogopartijnoj sistemy Litvy. *Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta*, 6, 70-76.
2. Furman, E.D. (2004). Stanovlenie partijnoj sistemy v postsovetskoj Litve: *diss. ... kand. polit. nauk: 23.00.02*. Moskva.
3. Kinka, S.M. (2013). Politicheskij uspekhn pribaltijskikh narodnykh frontov po rezul'tatam vyborov 1989-1989 godov. *Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta*, 6, 124-128.
4. Kinka, S.M. (2014). Tradicionnye pesennye prazdniki kak faktor mobilizacii politicheskoy nacii (primer stran Baltii). *Tradicionnye obshchestva: neizvestnoe proshloe: KH Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., 21-22 aprelja 2014 g.* Cheljabinsk: Izd-vo OOO «PIRS», 241-243.
5. Krupavicius, A. (1998). Post-communist transition and institutionalization of Lithuania's parties. *Political studies*, 3(46), 465-491.
6. Kinka, S.M. (2012). Rol' kul'turi u procesi perebudovi (dosvid krain Baltii). *Kul'turni transformacii v sinkhronii ta diakhronii: teorija i praktika*. Kiiiv: «Starodavnij Svit».
7. Simonjan, R.KH. (2014). Pribaltijskie respubliki v kontekste raspada SSSR. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 3, 98-109.
8. Smirnov, V.A. (2011). Formirovanie politicheskoy ehliny Litvy na rubezhe 1980-1990-kh godov: rol' «politikov morali». *Baltijskij region*, 4, 18-31.
9. Telelim, I.V. (2011). Osoblivosti transformacii politicheskikh sistem u krainakh postradjans'kogo prostoru. *Visnik Sevntu: zb. nauk. pr. Serija: Politologija*, 123, 141-144.